

VII. EGZODO KŪRYBOS RECEPCIJA LIETUVOJE IR SVETUR

ATSKIRTA, BET VISADA BUVUSI DRAUGE

Kaip lenkų išėivių literatūra grįžta tėvynėn

Tarp lenkų ir lietuvių egzodo literatūros būties, konfigūracijos esama labai daug panašumų, tačiau nemaža ir skirtumų, specifinių raiškos bei funkcionavimo dalykų. Žvelgiant į naujausią istoriją, iš akivaizdesnių analogijų derėtų pirm visko prisiminti panašų atšiaurų socialinį politinį klimatą, atslinkusį po II Pasaulinio karo į abi kaimynines šalis, ir jo sukeltus padarinius (daug rašytojų apsigyveno Vakaruose, laisva nuo cenzūros kūryba galėjo reikštis tik išėivijoje). Prie paralelių reikia taip pat priskirti panašiu laiku (9-ojo dešimtmečio pabaigoje) iš esmės pasikeitusią kultūrinę-socialinę situaciją, sušvelnėjusią ideologinę cenzūrą, atgijusius ryšius su išėivių kūryba, išsilaisvinusią dvasią, spartų vertybių perkainojimą etc.

Natūralu, kad, integruojant emigracijos literatūrą į bendrąją erdvę, iškyla nemaža panašių problemų, susijusių tiek su platesnės informacijos stygiumi, tiek su kintančiu vertybių reljefu, tiek su visa tautinės literatūros raida. Šiuos klausimus plačioje studijoje „Lenkų literatūra tremtyje (1939 – 1950)“ svarstė žinomas lenkų literatūros tyrinėtojas J. Jarzebskis. Manychiau, jog jo mintys ne vienu atveju tiktų ir mūsų situacijai. Apibūdindamas 1-ojo pokario dešimtmečio (gūdžiausio tėvynėje kuriamai literatūrai laikotarpio) egzodo kūrybos reikšmę, jis, be kita ko, teigė: „1950-ieji metai, užbaigiantys pradinį / XX amžiaus / emigracijos kultūros ir literatūros periodą, dar nesuteikė vilčių ateičiai, kas matyti iš ligi šiol išleistų knygų skaičiaus. Tačiau tuo laikotarpiu iškilo: W. Gombrowicziaus „Trans-Atlantyk“ ir nuotaikingas, nepelnytai užmirštas Cz. Straszewicziaus romanas „Turysci z bocianych gniazd“ („Turistai iš gandralizdžių“), debiutuoti romanais stengėsi taip pat J. Mackiewiczus, pilni kūrybinių jėgų buvo J. Stempowskis ir Stanislawas Vincezas, o į

literatūrinį darbą išėivijoje netrukus įsijungti ruošėsi Cz. Miloszas <...>; J. Blonskis, rašydamas apie visos lenkų literatūros pasiekimus šioje dekadėje, neseniai pasiūlė gan netikėtą tezė: visai įmanoma, kad nuodugnus eruditas, paklaustas, tarkim, du tūkstančiai trišimtaisiais (2 300) metais, kada išties buvo sukurti didžiausi XX amžiaus lenkų literatūros kūriniai, ramiai atsakys: penktajame dešimtmetyje. Kas žino? Gal išties iš tolimesnės perspektyvos ne socrealizmo epizodas, o emigrantų kūryba išliks ryškiausiai tos dekadės ženklu? [2].

Tokios mintys, regis, ateina į galvą ir dažnam mūsų literatūros tyrinėtojui, mat neatsižvelgiant į tai, kad lenkų emigracinė literatūra formavosi kiek kitoniškai, o jos recepciją sąlygojo kitokie politiniai reiškiniai bei kitokios galimybės, vis dėlto yra daug aksiologinių paralelių.

Tuo tarpu skirtumus daugiausia lėmė istorinės tra dicijos bei kai kurie specifiniai geopolitiniai veiksniai. Reikia pažymėti, jog lenkų literatūra svetimuose kraštuose buvo plėtojama jau žymiai anksčiau. Ir ši šaka tautos nelaisvės laikotarpiais atstodavo tėviškėje nuengtą kamieną. Antai XIX amžiaus 3 – 4 dešimtmetyje (po 1831 metų sukilimo) Prancūzijoje drauge su Didžiąja emigracija (*Wielka Emigracja*) susiformavo stambiausias literatūrinis centras: čia gyveno ir kūrė žymiausi romantikai: A. Mickevičius, J. Slovackis, Z. Krasinskis, K. C. Norvidas. Iš Paryžiaus sklidusios estetinės bangos, romantikų kūrinuose puoselėtos laisvės ir demokratijos idėjos paveikė iš esmės visą ikipozityvistinę (maždaug iki 1860 metų) lenkų literatūrą.

Kita vertus, lenkų visuomenė, padalyta tarp trijų imperijų (Rusijos, Austrijos-Vengrijos ir Prūsijos), iki pat 1918 metų apskritai jautėsi savotiškos emigracijos akivaizdoje: į mažiausiai suvaržytą – Austrijos-Vengrijos dalį (Galiciją –

su svarbiais Krokuvos ir Lvovo kultūros bei mokslo židiniais) įkvėpti laisvesnio oro iš kitų buvusios Respublikos regionų (taip pat ir iš Lietuvos) nuolat atvykdavo rašytojai, menininkai, kultūrininkai.

Savitai formavosi lenkų emigracija po 1939 metų, Lenkiją užpuolus Hitleriui bei Stalinui, ir vėliau, šalyje įsitvirtinus komunistinei valdžiai. Per karą, po karo (arba ir dar anksčiau) Vakaruose apsigyveno žymūs tarpukario literatų kartos atstovai: grupės „Skamander“ nariai K. Wierzynskis, J. Lechonis, St. Balinskis, A. Slonimskis (į Lenkiją grįžo 1951 metais), J. Tuwimas (į Lenkiją grįžo 1946 metais), taip pat vėliau itin pagarsėjęs politinio romano kūrėjas, išėivis iš Vilnijos J. Mackiewiczus bei tokie garsūs moderniosios literatūros kūrėjai kaip W. Gombrowiczus, S. Vincezas. Vėliau jų keliu pasuko Cz. Miloszas (emigracijoje – nuo 1951 metų), A. Watas (nuo 1959 metų), M. Hlasko (nuo 1958 metų), L. Tyrmandas (nuo 1966 metų), H. Grynbergas (nuo 1967 metų), S. Mrozekas (nuo 1968 metų), o dar vėliau – K. Brandys (nuo 1970 metų), K. Karpowiczus (nuo 1974 metų), S. Baranzakas (nuo 1981 metų), A. Zagajewskis (nuo 1982 metų) ir kt.

Suminėjų tik keletą svarbesnių lenkų – politikų, emigrantų, rašytojų – pavardžių, kurios padeda nubrėžti bent apytikrį pokario lenkų emigracinės literatūros kontūrą, išryškinant tiek estetinį, tiek chronologinį šio reiškinio matmenis. Mat būtina pabrėžti, jog lenkų pokario išėivija – tęstinis reiškinys, savotiškas procesas, kurio atkarpas žymi svarbūs atsikartojantys politiniai naujosios istorijos įvykiai, paprastai įvardijami sausokomis datomis, žyminiomis demokratijos proveržius ir žlungančias viltis. Atskiros emigrantų grupės užsienin plūdo po 1956, po 1968 ir po 1970 metų „įvykių“, o bene didžiausia buvo „Solidarumo“ banga, nuvilnijusi po to, kai generolas W. Jaruzelskis 1981 metų gruodžio 13 dieną įvedė šalyje karo būvį.

Dėl natūralių priežasčių išėivių literatų bendrija vis dėlto nebuvo vienalytė. Apibendrinamas susiklosčiusią padėtį, M. Pytaszas rašo: „Senieji“, „Vidurinieji“ ir „Jaunieji“ sudarė didžiausią emigracijoje

gyvenančių plunksnos žmonių būrį. Neatsižvelgiant į amžiaus, poetikos skirtumus, nepaisant asmeninių, politinių, estetinių ir quasi-estetinių kivrėjų, juos siejo priklausomybė karo emigracijai, biografinės patirties bendrystė ir gyva praeities atmintis. Dvi vėlesnės bangos taip lengvai į lenkų diasporos peizažą neįsiliejo <...>; vis dėlto kitokios buvo priežastys, dėl kurių jie paliko Lenkiją, ir jie patys buvo kitokie – paženklinti Liaudies Lenkijos žyme. „Solidarumo“ emigracija, politiškai remiama lenkiškojo Londono ir Paryžiaus, nematė reikalo naudotis jau sukurtomis institucijomis – ji sumaniai kūrė žurnalus bei leidyklas saviems skaitytojams ir užsienyje, ir Lenkijoje, kur sėkmingai prasibraudavo“ [3].

Gal todėl jaunosios kartos (na, dar ir garsiausių vyresnių rašytojų) kūryba žymiai lengviau surado skaitytoją, pateko į vadovėlių, mokslinius straipsnius. Tokią padėtį sąlygojo, aišku, ir tai, kad jie Lenkiją buvo palikę palyginti neseniai, o išvyko, jau suspėję palikti ryškių ženklų, – kaip, tarkime, „Naujosios bangos“ (Nowa Fala) atstovai S. Baranczakas, J. Bierezinas, W. Sulkowskis, L. Szaruga, A. Zagajewskis, kurių poezija jau buvo tapusi etapiu reiškinio.

Kalbėdami apie vėlyvojo pokario lietuvių emigraciją, galime minėti tik pavienes pavardes (T. Venclova, I. Meras, S. T. Kondrotas, A. Sluckaitė...), tuo tarpu lenkų egzodas stiprėjo permanentiškai, vis pasipildydamas naujomis pajėgomis. Juoba kad politinių emigrantų dalią pasirinko elitas, drąsiausieji ir talentingiausieji lenkų kūrėjai.

Dar vienas svarbus dalykas – tai, kad Lenkijoje maždaug nuo 1976 metų (tada susikūrė „Solidarumą“ pranašaujans KOR-Darbininkų gynimo komitetas) išsiplėtė socializmo lageryje neregėto masto pagrindinė literatūra, vadinamasis *drugi obieg* (reikėtų turbūt versti *antroji apytaka*). Aukštosiose mokyklose, bažnyčiose, stotyse ir gatvėse kone visai atvirai buvo pardavinėjami kūriniai autorių, valstybines cenzūruojamas leidyklas išmainiusių į savilaidos knygas – nors spausdinimo kokybe, aišku, žymiai prastesnes, tačiau nunistekentas ideologų ir kitokių režimo

tarnų. Greta vietos literatūrą, nutraukusių ryšius su oficialiąja valdžia (kaip T. Konwickis), nesulaikomu srautu plūdo slapta įvežtos arba šalyje perspausdintos rašytojų emigrantų knygos – ypač Cz. Miloszo, W. Gombrowicziaus, G. Herlingo-Grudzinskio, J. Mackiewicziaus, M. Hlaskos, S. Baranczako.

Pagrindyje buvo leidžiami ir specialūs apžvalginiai darbai, skirti daugeliui skaitytojų vos fragmentiškai pažįstamai išeivių kūrybai, – pavyzdžiui, jau 1989 metais pasirodė palyginti išsamus J. Zielinskio (paskelbtas slapyvardžiu Jan Kowalski) „Lenkų emigracinės literatūros žodynas“ („Leksykon polskiej literatury emigracyjnej“).

Taip veržliai emigracinė bei necenzūrojama literatūra galėjo sklisti dėl itin dinamiškos užsienio leidybos centrų veiklos. Tarp šiuo atžvilgiu pasižymėjusių leidyklų, regis, neabejotinai daugiausia nusipelnė Jerzy Giedroycas ir jo 1946 metais sukurtas Literatūros institutas (*Instytut Literacki*), leidžiąs garsų mėnraštį „Kultūra“, ketvirtinį žurnalą „Istoriniai sąsiviniai“ (*Zeszyty Historyczne*) bei paskelbęs daugybę knygų – ne tik lenkų, bet ir kitų Vidurio bei Rytų Europos rašytojų. Milžinišką darbą nuveikė ir tokios leidyklos kaip „Aneks“, „Puls Publications“, „Polonia Book Fund“, „Editions Spotkania“, „Oficyna Poetow I Malarzy“, „Kontra“, įtakingas žurnalas „Zeszyty Literackie“ (nuo antro numerio redakcijos narys yra ir T. Venclova). Išties sunku būtų pervertinti šių ir kitų leidybinių centrų nuopelnus platinant, tyrinėjant išeivijos literatūrą, populiarint ją tarp Lenkijoje gyvenančių skaitytojų.

Lygia greta nuo aštuntojo dešimtmečio vidurio vyko ir spartus emigracinės literatūros „įsavinimas“, integracija: įvairiuose mokslo ir akademinuose centruose buvo plėtojami jos tyrinėjimai, rengiamos konferencijos, rašomos mokslinės studijos. Todėl gan greitai pokario lenkų literatūra imama suvokti kaip vieninga visuma, nors ir funkcionuojanti skirtingomis sąlygomis.

S. Burkoto tvirtinimu, visu pokario laikotarpiu „skirstymas į „krašto“ (*krajowa*) ir emigracinę literatūrą buvo svarbus <...> kaip vidinis

savireguliacijos mechanizmas <...>; ko nebuvo galima daryti Lenkijoje, vykdavo emigracinėje literatūroje“ [1]. Tad nors, tiksliau pasakius, daugelis išeivių autorių nuolatos funkcionavo lenkų literatūrologų akiratyje, emigracijoje kuriama literatūra buvo suvokiama kaip savotiška laisvo žodžio sfera ir atsvara konjunktūros ir kompromisų pažeistai „krašto“ kūrybai.

Tačiau ar lenkų emigracinė literatūra jau surado deramą vietą ir yra visapusiškai įvertinta? Į šį klausimą norėčiau atsakyti, pasitelkęs jau minėto Jarzebskio mintis: „Kolei kas skaitytojų sąmonėje emigracinė „puselė“ nuolat savo reikšmę auga, o Lenkijoje kurta literatūra-proporcingai netenka savo svorio...“.

Regis, panašūs procesai vyksta ir pas mus, ypač tada, kai siekiame aprėpti pirmųjų pokario dešimtmečių (maždaug iki 1970 metų) literatūros aksiologinį atvaizdą.

LITERATŪRA

1. *Burkot S.* Literatura polska w latach. 1986 – 1995. Krakow, 1997. S.10.

2. *Jarzębski J.* W Polsce czyli wszędzie. Warszawa, 1992. S. 81– 82.

3. *Pytasz M.* Przedmowa, in: Literatura emigracyjna 1939 – 1989. T. 1. Katowice, 1993. S. 16 – 17.

Algis Kalėda

MAIRONIO LIETUVIŲ LITERATŪROS MUZIEJUJE – EKSPOZICIJA „IŠĖJĘ SUGRĮŽTI“

Jau antri metai Maironio lietuvių literatūros muziejuje veikia nauja ekspozicija, simboliškai pavadinta „Išėję sugrįžti“. Ji skirta lietuvių išeivių rašytojams, pirmą kartą per atgimusios Lietuvos dešimtmetį tokiu gausiu būriu sugrįžusiems į Tėvynę.

Iki šiol muziejuje buvo rengiamos jubiliejinės parodos, skirtos atskirtiems lietuvių egzodo autoriams. Taip pat pristatytos ir kelios bendresnio pobūdžio parodos: „Lietuvių literatūra Vokietijos stovyklose 1945 – 1950 metais“, „Lietuvių išeivių proza“. Vis dėlto tokios, kuri apimtų 1945 – 1998 metų kultūrinį literatūrinį procesą ir turėtų daugiau ar mažiau apibendrinamąjį pobūdį – nebuvo. Tad tai yra įvykis ne tik muziejui, bet ir visai Lietuvai.

Dvi muziejaus salės, skirtos ekspozicijai „Išėję sugrįžti“, apima tris išeivijos kultūrinio literatūrinio gyvenimo laikotarpius: 1945 – 1950-uosius, 1950 – 1968-uosius ir 1968 – 1998-uosius metus. Išeivijos kritikas V. Kulbokas taip juos apibūdina: „Tremtyje 1945 – 1948 metai – pakilimo metai, 1949 – 1950 – atoslūgis – emigracija, vėl pasišokėjama 1951 – 1955 metais“ (Lietuvių literatūrinė kritika tremtyje. Roma, 1982).

Pirmojoje salėje eksponuojama literatūrinė spauda, atskirų stovyklų leidiniai, rotaprintu leistos knygos, nuotraukos iš Vokietijos D P stovyklų gyvenimo, iškiliausių rašytojų kūryba, premijuotos knygos. Ši salė skirta rašytojams, savo asmenybėmis ir kūriniais išgarsėjusiems dar nepriklausomoje Lietuvoje: V. Krėvei-Mickevičiui, V. Ramonui, J. Savickiui, I. Šeiniui, M. Vaitkui, F. Kiršai, B. Brazdžioniui, J. Aisčiui. Išimtis – kiek mažiau žinomas Lietuvos rašytojas – J. Kaupas, Vokietijoje išleidęs vienintelę, bet reikšmingą knygą – „Daktaras Kripštukas pragare ir kitos ne mažiau įdomios pasakos, surašytos slaptose Kauno miesto kronikose“ (Freiburgas, 1948).

Prie vertingesnių eksponatų reiktų priskirti lietuvių rašytojų metraščių „Tremties metai“, redaguotą poeto Brazdžionio. Šiame leidinyje

savo poeziją, prozą, draminius kūrinius bei straipsnius publikavo 70 autorių, labai išsiskyrusių savo ideologinėmis ir estetinėmis pažiūromis.

Įdomus pedagogikos reikalams Niurtingene leistas žurnalas „Tremtinių mokykla“ (redaktorius A. Kairys, 1946). Šiame leidinyje poetas A. Nyka-Niliūnas pirmasis prabilo apie estetinį lygmenį literatūroje, nes iki tol kūryba išeivijoje dažniausiai buvo vertinama pagal moralinį, patriotinį kriterijų.

Vertingi ekspozicijoje atskirų stovyklų leidiniai: „Pėdsakai“ (redaktorius S. Būdas, Fulda, 1946), „Gintaras“ (redaktorius J. Kruminas. Špakenbergas, 1948), „Žingsniai“ (redaktorius P. Būtėnas. Flensburgas, 1946), avangardinis rotaprintu leistas žurnalas „Žvilgsniai“ (redaktorius J. Mekas. Kaselis, 1946). Aktyviausieji pastarojo žurnalo bendradarbiai buvo A. Landsbergis, A. Mekas, L. Lėtas (Adamkevičius), J. Blekaitis. Visi „Žvilgsnių“ autoriai buvo tik pradedantys kūrybinį kelią jauni žmonės, siekiantys lietuvišką tradiciją sieti su vakarietiškos kultūros kryptimi.

Eksponuojama antologija „Žemė“ (redaktorius poetas K. Bradūnas. Los Angeles, 1951), pasukusi išeivijos poeziją metafizinio mąstymo linkme, žurnalas „Literatūros lankai“, pasižymėjęs bekompromisiu tiesos sakymu kovoje su literatūrinio nuosmukio. Vienas svarbiausių šio leidinio organizatorių buvo poetas ir kritikas Nyka-Niliūnas.

Antroje ekspozicijos salėje atsiveria dar platesnė ir įvairesnė išeivijos kultūrinio literatūrinio gyvenimo panorama. Čia monografiškai pateikiama H. Radausko, A. Vaičiulaičio, A. Škėmos, J. Jankaus, P. Andriušio, Bradūno, H. Nagio, Nykos-Niliūno, M. Katiliškio, B. Pūkelevičiūtės, Landsbergio, K. Ostrausko, A. Mackaus, Liūnės Sutemos kūryba. Fragmentiškiau atskleidžiamos kitų rašytojų (J. Tysliavos, G. Tulauskaitės, K. Grigaitytės, S. Santvaro, A. Gustaičio, V. Šlaito, J. Meko, V.

Mačernio, L. Andriekaus, J. Kėkšto, J. Švabaitės, K. Barėno, E. Cinzo, A. Baranausko, V. Alanto...) asmenybės ir kūryba.

Ekspozicijoje skirta vietos ir išeivijos teatrui, kritikai, Mackaus knygų leidimo fondo veiklai, jauniems rašytojams. Minėtina rašytojo S. Zobarsko leidybinė veikla: jo leidykla „Manyland Books“ garsino lietuvių rašytojų kūrybą pasaulyje; taip pat verta dėmesio „Santaros-Šviesos“ organizacijos veikla, kurios *spiritus movens* buvo prof. V. Kavolis bei kiti dalyviai: V. Rastenis, T. Venclova, M. Drunga, V. Adamkevičius-Adamkus, L. Sabaliūnas ir R. Mieželis.

Šios ekspozicijos koncepcija – atskleisti kiek įmanoma pilnesnę išeivijos kultūrinio literatūrinio proceso vaizdą, išskiriant jame iškilias lietuvių egzodo asmenybes bei jų veiklą.

Giedrė Širvytė-Saladžiuvienė